

Володимир Січинський

Чужинці про Україну

**Вибір з описів подорожей по Україні
та інших писань чужинців про Україну
за десять століть**

Відомости про Україну

М. Литвина, Б. Віженера та ін., з XVI ст.

Особливо цікавий денник подорожі *Михайла Литвина* (по походженні справді литвина), що в 1550 р. був на Україні, подав цінні відомости про Київ та особливо багато— про ґрунт і природні багатства Києва, Київщини і цілого Придніпров'я. Про Київ пише:

«Нам [литвинам] належить славнозвісний замок і місто Київ; подібно іншим замкам, утримується недбало... Він займає першорядне місце серед інших замків і країв і розташований над рікою на кордоні степу і Полісся... В Києві збереглися старовинні церкви, прекрасно побудовані з шліфованого мармору та іншого чужоземного матеріалу і покриті циною і міддю, інші і з позолоченими банями; є також пребагаті монастирі. Особливо славний монастир, присвячений Діві Марії, з підземними галеріями і печерами».

Та найбільше дивує М. Литвина родючість та багатство землі:

«Ґрунт Київщини до такої міри родючий і зручний для обробу, що лан (земля) виораний тільки раз парою биків, дає великий урожай: навіть необроблене поле дає рослини, які годують людей своїм корінням і стеблом. Тут ростуть дерева, що дають ріжноманітні ніжні овочі: плекається виноград, що дає великі грона винограду, а місцями на схилах зустрічається дикий виноград [с. т. звичайний виноград для їди, що сам собі росте]. В старих дубах і буках, в котрих зробилися дупла, обильно водяться рої дбжіл з щільниками меду, який відзначається чудовим кольором і смаком. — Диких звірів і зубрів, диких коней і оленів така сила по лісах і полях, що на них полюють тільки задля шкіри, а мясо через велику їх кількість викидають, окрім спинної частини; ланей і диких кабанів навіть зовсім не вживають. Дикі кози в такій великій кількості перебігають зимою з степів до лісів, а літом назад, що кожний селянин забиває їх до тисячі на рік. По берегах річок у великій кількості зустрічається оселі бобрів. Птиць така дивовижна сила, що весною хлопчачки назбирують цілі човни яець диких качок, гусей, журавлів і лебедів, а пізніше їх виводками наповнюють курники. Вірлять зачинають до кліток задля їх пір'я, котре чіпляють до стріл. Псів годують мясом диких звірів і рибою, бо ж річки переповнені неймовірною кількістю осетрів та іншими великими рибами... Тому багато річок називають «золотими», особливо Припять, котра в одному місці коло Мозиря при гирлі Тури [Уборть?], в час наповнення свіжою водою з джерел, щорічно з початком березня, наповнюється такою силою риби, що кинутий до неї спис насаджується (на рибу) і стоїть повисно, ніби встромлений у землю — так густо збивається там риба. Я би не повірив тому, коли б сам не бачив частенько, як відтіль безперерви черпали рибу і наповнювали нею за один день до 1000 возів, що належали купцям, котрі щорічно зїздяться в цім часі.

Бористен [Дніпро] найбільша і найбагатша ріка цієї країни, по ній спроваджують до Києва безмірну кількість риби та іншого краму».

По всіх допливах Дніпра — пише М. Литвин — «спроваджують до Києва рибу, мясо, футра, мед а також сіль з таврійських лиманів, де навантаження сіллю цілого корабля коштує 10 стріл.»

Далі подорожник говорить про Дніпрові пороги і переправи Дніпра. «Цю ріку називають текучою медом і молоком тому, що вона у

своїх верхівях тече лісами з багатством бджіл, а нижче по степах з випасами — а тому доставляє силу меду і молока для свого населення».

Про українську торгівлю М. Литвин пише:

«Київ переповнений чужоземним крамом, бо ж нема шляху більш знаного, як старовинна, бита і добре відома дорога, що веде з Чорноморського порту — міста Кафі [Теодосія], через ворота Таврики, на таванський перевіз на Дніпрі, а звідти до Києва; по цьому шляху спроваджують з Азії, Персії, Індії, Арабії і Сирії на північ до Московії, Пскова, Новгороду, Швеції і Данії цілий східний крам, як — дорогоцінне каміння, шовк і шовкову тканину (матерії), ладан, парфуму (пахучі олії), шафран, перець та інше коріння. По цьому шляху йдуть і чужоземні купці — цілими караванами (валками)... Раніш збирали мито з тих караван на переправі через Дніпро у Тавані, а тепер мито збирають у Києві».

У Києві «така велика кількість дорогих шовкових одягів, дорогоцінного каміння, соболів та ін. дорогоцінних футер, що мені самому траплялося бачити шовк, що коштував дешевше, ніж у Вильні лен, а перець дешевше соли».

Над Дніпром та його потоками, каже М. Л., живе багато народу, тут багато міст і сіл. Мешканці відзначаються хоробрістю і зручністю, тому «в цій країні дуже легко набирають добрих вояків».

При найбільших вигодах Києва є і його недостачі: напади Татар, люди хорують «на пропасницю, що приходить через денне спання та від надмірного уживання риби і овочів; хоріють коні від затроєної рибами трави; засіви нищать сарана; по лісах і берегах річок цілі рої оводів, комарів і мух, що годуються людською кров'ю».

Блез де Віженер (Blaise de Vigenère), дослідник і археолог, у своїй книжці «La description du Royaume de Pologne» — виданій в Парижі в 1573 р., у великій частині говорить про Західню Україну і Правобережжя, як «Штати польського королівства». До книжки долучено мапу Польського королівства і рисунки тура, лося і полювання на зубра. Найбільше торкається автор історії окремих країв, але чимало відомостей дає також географічних, етнографічних і з виробництва України.

Про Червону Русь [Галичину] пише, що вона є частиною цілої Руси і займає місце поміж Сарматськими горами [Татрами] по р. Дністер до Малої Польщі [Краківщини], до річ. Буга, з містами Люблином і Львовом (головним містом краю). «Ця країна дуже добра, дуже плодюча, добре заселена і була б ще більше залюднена, якби не набіги Татар... Зрештою на кордонах Поділля і Волині в напрямку Кам'янця, Дунаївців, Вишнівця, утримуються, звичайно, добрі залоги (війська) з метою їх стримати»...

Про Волинь каже, що це «один нарід з червононоруським», займає землі поміж Случем, Бугом і Литвою. Головне місто — Луцьк, інші міста — Володимир, Холм, Бересте, Белз, Олесько, Кременець, Городно, Лапатин, Ратно та ін.

Про Поділля Блез де Віженер каже, що воно служить немов би коритарем для Татар, які через Поділля роблять набіги на Волинь, Галичину і навіть Польщу. Як би не Татари, то Поділля «безсумнівно було би найкращою і найплодючішою країною серед ряду інших — через те, що ґрунт дає тут скрізь виноград і шовк без особливої опіки людини». Про нарід на Поділлі каже, що він той самий як на Волині і Галичині, а «їх мова, побут і звичаї майже тотожні з такими на Червоній Русі, Волині і Литві». На Поділлі згадує замки: Кам'янець, Хотин, Цекинівка, Бакота, Межибіж.

Про плодючість Поділля пише:

«Кажуть, що ґрунт цієї країни такий добрий і плодючий, що коли залишити в полі плуг, то він протягом двох чи трьох днів так заростає травою, що знайти його тяжко. Країна наповнена медом і воском і

могла би прогудувати величезну кількість отар, коли би була можливість їх розводити».

«Головне місто Камянець, де є катедра єпископа; місто це скорше може бути приєднане до Червоної Русі, бо лежить на самому кордоні (до Червоної Русі)». З інших боків Поділля обмежується Бугом, Дністром і Чорним морем.

Про звиринність Правобережжя, Волині і Галичини Блез де Віженер згадує тура, зубра і лося. Тур водиться на кордонах Мазовії і Литви, при чім вже тоді була охорона цього звіря у штучних огорожах.

«Тур є пороною дикого бика, але без порівняння більший від домашнього (бика) і серед усіх звірів менший лише від слона. Ціла його шерсть чорного кольору і тільки вздовж хребта йде біла смуга... Тури можуть єднатися з домашніми коровами, але в такому випадку їх вже не приймають потім ніколи до загальної череди (турів); їх виганяють з великою впертістю і навіть іноді бють до смерті... М'ясо тура не гірше і не краще від звичайного волового м'яса, найбільше ціниться їх шкіра, особливо для пасів». (Цей опис тура сплутано з зубром).

«Зубр чи бізон — звірина дика і сердита. Зверху шерсть зубра нагадує льва, але в одміну від нього він має на підборіддю велику довгу бороду; голова його невелика, очі великі, вогнисті, погляд косий і дикий, лоб широкий, величезні рога так розведені, що поміж їх кінцями могли би уміститися три грубі чоловіки. На спині — високий горб, як у верблюда, покритий довгою хвилястою шерстю». Далі описує Б. В. полювання на зубра як дуже небезпечне.

«Лось чи повод має досить довгу шерсть, вуха подібні осячич, велике воло, морда довга, верхня губа сильно видається вперед; дуже швидко бігає і випереджує оленя; шкіра вироблена — дуже міцна».

Італієць *Гамберіні* в 1584 р. за словами якогось українського старшини так характеризує українських козаків.

«З козаків можна зібрати 14.000—15.000 добірного, добре озброєного війська, жадного більше слави, як наживи, готового на всяку небезпеку. Їхня зброя шаблі й рушниці, яких у них ніколи не бракує. Добрі вони до війни пішої й кінної... дають собі добре раду на морі. Мають усякі човни й на них їздять у походи на чорноморські землі».

У записках курляндського герцогського гофрата *Л. Міллера* про часи Стефана Баторія, що були видані в Ляйпцігу в 1585 р. («*Sentenzionalische Historien, oder warhaffte Beschreibung der fürnembsten polnischen, liffländischen, moscowitertschen, schwedischen und andern Geschichten*») знаходимо цікаві джерельні відомости про Івана Підкову та його арешт і страчення:

«Підкова був знаменитою людиною, наділений незвичайною силою. Нову, не уживану підкову він міг зломати руками, як якийсь прутик. Цього Підкову приграничні козаки [на кордоні Молдавії і Валахії] обрали собі за провідника (гетьмана) і жорстоко громили турків. Тоді король [що був у добрих відносинах з Туреччиною] придумав, щоби які-небудь добрі приятелі Підкови написали до нього листа з запрошенням приїхати на умовлене місце або місце для переговорів і в листі запевнили Підкову, що король обіцяє зберігти за ним його честь і віру. Підкова, як чесний вояк, вірить і іде до цих своїх добрих приятелів (не називаю їх зі скромности), котрі йому заразже і проголосили королівський наказ залишити козаків і їхати до його королівської величності, запевняючи, що і волосок з голови його не впаде...»

Про Київ читаємо: «Місто Київ у стародавні часи мусів бути чудовим і величезним містом. Видко це по старовинних мурах, що оточують його на вісім миль, і по чудових великих церквах. У цих церквах є гарні, прекрасні підземні склепи (печери)... великі кам'яні кольони, ніби моноліти... З цього можна уявити собі, яким чудовим було місто Київ у старовину».

Про Чорноморські степи Міллер пише: «Трава там росте така висока і така густа, що їхати по ній у возі неможливо: трава заплутує колеса і не пускає воза. У лісах там на деревах сила бджіл...»

Е. Лясота та інші автори про Запорозьку Січ

Один з перших чужинців, що побував на Запорозькій Січі та залишив нам цікаві спогади про свою подорож, був посол німецького цесаря Рудольфа II до козаків — *Еріх Лясота* (нар. коло 1550 р., вмер в 1616 р.), що був на Запорозжжі цілий місяць у літі 1594 р. Їхав Е. Лясота з Праги через Шлезьк, Моравію, Кошиці, Яслиска і Сянок до Львова, а далі через Броди, Почаїв, Вишневець, Пиляву, Прилуки, Погребище, Трипілля і дня 17 травня 1594 р. прибув до Києва, де був 3 дні. Далі їхав униз Дніпром і 9 червня прибув на ост. Базавлук при Чортм-лику, де тоді була Запорозька Січ. Дня 2 липня 1594 р. Е. Лясота вирушив з поворотом і 24 серпня прибув до Регенсбургу.

Переїзджаючи через Львів Е. Лясота записує: «Львів — столиця Червоної Русі. В місті є єпископська катедра, воевідство, кастелянія [залог фортеці] і староство; має два замки: один у місті, інший поза містом на високій горі, звідки відкривається вигляд на декілька миль. В цьому місті багата торгівля: її ведуть переважно вірмени, які тут поселилися і мають прекрасну церкву, де і провадять богослуження за звичаями свого обряду».

Про Камянець на Поділлі пише: «В місті є єпископська катедра, воевідство, кастелянія і староство, лежить воно в місцевости сильно укріпленій самою природою, з яким не може дорівнятися ніяке інше місто в Польщі; є там замок, зєднаний з містом за посередництвом високого мосту».

Про Прилуки:

«Прилуки, велике, нове укріплене місто з замком; в ньому є 4 тисячі домів над річкою Десницею... Місто це оточене прекрасними, просторими і родючими ланами і пасовиськами, серед котрих розташовані поодинокі маленькі дивні будинки зі стрільницями, куди ховаються селяни, заскочені знечевя татарами і обороняються від них; тому кожний селянин, йдучи на працю в поле, завжди має з собою рушницю на плечах і шаблю або тесак при боці; бо вони дуже часто є в небезпеці перед татарами і майже ніколи не бувають у безпеці від них».

Про Київ Лясота каже, що колись він був «славною столицею і самостійним князівством». «Він великий і сильно укріплений, був давніше прикрашений силою прекрасних церков і будинків, як громадських, так і приватних...»

Особливо славний прекрасний і величавий собор св. Софії, котрому нема рівного по величині і котрий побудований цесарем Володимиром за зразком катедри св. Софії в Царгороді. Під цей час церква хоч і зберіглася, але перебуває у великому занедбанні; горішні склепіння її, особливо середні, прикрашені мозаїкою, долівка вистелена гарним кольоровим камінням; на горі галерія або хори, котрих поруччя від одної кольони до другої складаються з суцільних плит блакитного каміння з прозорою (ажуровою) різьбою... Далі з хорів виходять по шрубоватих сходах на вежечку, в котрій Володимир, за переказами, мав звичай скликати раду; це легке, ясне приміщення, котре має назву «столиці Володимира». Далі Лясота перераховує гробівці князів та святих св. Софії.

«Належить ще звернути увагу на руїни прекрасних воріт, котрі і в сучасну добу заховують це саме значіння; одні називають їх золотими, інші — залізними воротами; це була гарна і прекрасна будова, оскільки можна собі уявити зо збережених решток».

Про Золотоверху Михайлівську церкву пише:

«Це прекрасна будова, в середині котрої є округла баня, дах котрої позолочений; всередині теж прикрашена мозаїкою, а підлога виложена маленькими кольоровими камінчиками».

«Там де видніють руїни і де колись стояло місто, в сучасну добу майже зовсім нема будинків, або є їх дуже мало, а сучасне місто побудоване внизу в долині, на правому березі Дніпра; воно займає досить великий простір, тому що майже при кожному домі є садок. В ньому багато церков, вони майже всі деревляні, лише одна камяна — стоїть на площі. Там є також катедро католицького єпископа, але соборна церква зовсім занедбана, деревляна. Тут живуть також вірмени, зрештою не особливо заможні; вони також мають свою церкву. Замок стоїть високо, на окремії горі і займає великий простір; він також немурований, а деревляний, обмазаний глиною».

Про Печерський монастир пише, що там «церква прекрасна, мурована»; докладно спиняється також над печерами монастиря.

Про Терехтемирів: «Терехтемирів нещодавно заложене містечко, подароване королем Стефаном Запорозьким козакам для утримання шпиталю».

«Переяслав — велике місто волинського воеводи кн. Олександра Острозького».

В гирлі Псла Лясота зустрів московського посла Василя Нікіфоровича, який теж їхав від московського князя до Запорозьких козаків. Цей посол з місця намовляв Лясоту до переговорів і що, мовляв, москов. князь «дозволяє Запорозьким козакам, котрих немов би держав до того часу у своїй службі, перейти на службу імператора, але що він (посол) і далі буде зноситися з Запорозьцями з почестями і подарунками».

Прибувши до Запорозької Січі, що була на острові Базавлук на Чортомлицькій Дніпровищі, Лясота пише, що його зустріла з почестями Запорозька старшина, навмисне для того вислана наперед; при тім на славу посла стріляли з гармат. 19.VI. «Ранком вожд (Запорозький гетьман Богдан Микошинський) прийшов до нас з візитою разом з кількома старшинами, а потім приймав у себе. Після обіду вони вислухали московського посла... Але передтим заки його слухати, їх вожд прислав нам з кола прохання, щоби авдієнція, яку вони дали московському послові раніш ніж нам, не була приводом до непорозуміння, бо їм добре відомо, що його цісарська величність стоїть вище усіх інших європейських королів і що тому його послів треба було би вислухати першими. Але тому, що вони передбачають, навіть почасті переконались в тому, що москаль хоче висловити свої міркування відносно вербування військових сил для його цісарської величності, тому вони вважають можливим передтим вислухати його».

На другий день переговори Лясоти з козацьким колом і старшиною довели до порозуміння: Запорозьці згоджувались допомогти цісарю, переправитись через Дунай і вдарити на Туреччину, але бракувало їм коней, а крім того козакам «тяжко положитися на молдавського господаря, та і самі молдовани від природи несталий зрадливий нарід, віроломство котрих добре знане козакам». «Притім козаки казали, що вони не мають звичаю вступати на службу та йти в похід при непевних умовах і тому бажать, щоби я зробив з ними договір в імени цісаря...»

Тут же зясувалася фальшива роля Казимира Хлопицького, який видавав себе за бувшого «козацького гетьмана» та ніби посередничав в переговорах поміж цісарем і козаками, а в дійсності, як каже Лясота «своїм самозванством сам подав привід до поважних непорозумінь».

Лясота називає Запорозьців «хоробрими і підприємливими людьми, котрі з ранніх років вправляються у військовому ділі і прекрасно вивчили ворога — турків і татар... Вони мають власні гармати і багато з них вміє поводитися з цією зброєю (гарматами), так що при них

зайвим наймати і утримувати окремих гарматчиків» (як це водиться в іншому війську). «Іх старшина задовольняється загальними пайками, не вимагаючи більшої платні».

Лясота робить також цікаві заключення щодо ролі і значіння Запорожців:

«Через те, що внутрішні справи в Польщі, як видно було, загрожували переговорам в недовгому часі, то я вважав справою незвичайної ваги запевнити собі приятельство цього товариства (Запорожських козаків), котре не тільки користується величезними впливами на Україні (с. т. на Волині і Поділлі), але на котре оглядається і ціла Польща».

Про свій відїзд зі Січи Лясота пише: «Дня 1. липня я попрощався в повному зібранні з провідником (вождем) і з усім Запорожським лицарством; вони зі свого боку дякували мене за мою працю і подарували мені футра з куні і шапку з гарних лисиць; дали (доручили) своїм послам (сотнику Саськові Федоровичеві і Ничипорові) листи до цесаря і повновласти».

Лясоту супроводили козаки військовими бубнами і гарматними стрілами.

Повертаючись з Січи і переправившись через річку Суру, Домоткань і Самоткань, Лясота пише, що «до цього місця степ зовсім відкритий, ніде не видно ні одного дерева», але не зважаючи на це перед річкою Домоткань застрелили медведя. Під Погребищами звертає посол увагу на «Чорний ліс», під Хмільником дубовий ліс, в Межибожі бачив кам'яний замок Синявського, в Проскуріві — «прекрасне озеро, що ділить місто на дві частини», в Чорному острові — «замок, що належить київському воеводі», також замки — у Волочиську, Збаражі, Вишнівці, Крем'янці, Олеську, Яворові, Ярославі. Між іншим під Яворовом у Галичині зауважив «прекрасний буковий ліс».

Приїхавши до Регенсбургу, Лясота записує: «Я і козаки (с. т. Запорожські послы) були милостиво прийняті на авдієнції цесарем в присутності тайних радників, причім козаки доручили (дарували цесареві) два турецькі прапори». Потім Лясота з Запорожськими послами поїхали до Відня до головнокомандуючого цесарських військ Христофа фон Тіфенбаха.

На цьому, нажаль, обриваються цікаві мемуари Лясоти.

Цікаві відомости про козацький побут подає також поляк *Папроцький* (1544—1614) у своїй книжці, виданій в 1599 р. (*Panosza to jest wystawienie panów i paniąt ziem ruskich i podolskich*).

Про військову науку на Запорожжі він м. ін. пише: «Багато бездоганих, але небагатих молодиків з панят на Руси, Поділлі й Польщі, їздять туди, щоби привичитися до лицарського діла, бо між ними можна добре вишколитися в лицарському (військовому) порядку й чуйности».

В 1591 р. вийшов великий твір англійця *Джилльса Флетчера* під заголовком: «Of the Russe Common Wealth, or maner of goverment by the Russe Emperour (commonly called the Emperour of Moskovia)» с. т. «Про російську державу або спосіб правління російського царя (котрого звичайно називають московським царем)». Д. Флетчер був доктором юридичних наук та відзначався великою спостережливістю, тому його книга має велике значіння як безсторонні і достовірні відомости про Московщину, де автор був у 1588 р. послом при московському дворі. Цікаво, що перша спроба видати переклад Флетчера у російській мові скінчилася невдачею. Переклад Д. Флетчера спорядив відомий український учений, професор московського Університету О. Бодяньський та видрукував у 1848 р. в «Чтеніях» Товариства історії і старовини при московському університеті. Але російський уряд сконфіскував і знищив цілий наклад цього видання, а самого проф. О. Бодяньського «супендував» і заслав до провінціального казанського університету.

Про спосіб правління московською державою Д. Флетчер м. ін. пише:

«Правління в них (московських царів) чисто тиранське, всі кроки царя розраховані на те, щоби були корисні лише для одного царя, а крім того найбільш безоглядним і варварським способом». У податковій системі «не притримуються найменшій справедливості». «Шляхта і прості люди у відношенні до свого майна є нічим іншим, лише охоронцями царських прибутків тому, що все придбане ними, раніше чи пізніше переходить до царських скринь».

У спеціальному розділі під заголовком: «Про засоби збагачення царської скарбниці майном підданих» автор пише, що цар притримується таких засад: «Не противитися насильству, видиранню і всякого роду хабарам, яких уживають князі, «дяки» та інші урядовці над простим народом в областях (на місцях), але дозволяти їм все це до закінчення речинця їх служби, доки вони цілком не нажеруться; потім поставити їх на «правеж» [себто під батіг] за їх поведінку і вимордувати з них усю або більшу частину здобичі (як мед виточується бджолою), награвованої ними у простого народу і зложити її до царської скарбниці, але ніколи не вертаючи нічого справжньому власникові, яка не була б велика і очевидна спричинена їм (власникам) шкода. Для цієї мети дуже «корисні» бідні князі і «дяки», яких посилають до областей на місця, а котрі переминюються дуже часто, а саме кожнорічно, не вважаючи на те, що як самі по собі, так і за прикметами народу, могли б залишатися далі. В дійсності настановлені знову над простим народом, вони суціль з новим зав'язанням, як оси цісаря Тиверія, котрі прилітали завжди свіжі на стару рану і з котрими він порівнював, звичайно, своїх преторіїв та інших обласних урядовців. Показувати іноді прилюдно приклад справедливості (суворості) над урядовцями, що грабували нарід, коли якийсь із них став особливо відомий з найгіршого боку, щоб нарід міг думати, що цар обурюється гнобленням народу, і таким чином скинути вину за погані прикмети його урядовців. Так, між іншим, зробив покійний цар Іван Васильевич з «дяком» однієї своєї області, котрий крім ріжних поборів і хабарів прийняв печену гуску, начинену грішми. Його (урядовця) привели на ярмаркову площу в Москві, де цар був присутній особисто і промовив:

— От, добрі люди, ті, котрі готові вас зісти, як хліб і т. д.

Потім він запитав своїх катів, хто з них вміє різати гуску, і наказав одному з них спочатку відрубати дякові (губернаторові) ноги на половину литок, потім руки вище ліктя (усе запитуючи його, чи смачне гусяче м'ясо), і нарешті звелів відрубати голову, щоб він зовсім був подібний до печеної гуски. Це могло би служити достаточним прикладом справедливості (як розуміють судову правду у Московії), коли б вона не мала на оці хитру мету закрити той гніт, якого допускається сам цар».

Про українців, яких називає Флетчер, за тодішньою московською термінологією «черкасцями» чи «черкесами», згадується дуже побіжно в двох місцях. В розділі XV пише: «Винаймлених жовнірів у Московії з чужинців, яких називають Німцями [!] у них тепер 4.300 осіб, іменно Поляків, себто Черкесців (підвладних Полякам), коло 4.000, з яких 3.500 розміщено в твердинях». Отже на 4.300 «німецьких» жовнірів — 4.000 складала Українці! В розділі XIX Д. Флетчер каже, що «черкесці живуть на південно-західному пограниччю Литви» — «вони дуже гарні собою і шляхотні в поведінці... де-які з них підвладні польським королем і є християнської віри».

З 1596 р. походять записки *Павла Mucante*, «магістра церемонії» і секретаря кардинала Генріха Gaetano. Найбільше пише він про Варшаву і Краків, але в одному місці згадує і про українців. Згадуючи про свого секретаря Vanozzi, що був у Замості у Яна Замойського, говорить, що Ян Замойський у розмові зауважив, що хоч архієпископ Максиміліан зробив згоду з поляками, але тим часом таємно підбурює

проти Польщі козаків. Та канцлер побив 10.000 козаків, а їх вождя Наливайка дістав у руки.

П. Петерсон, швед, що був у Московщині в 1608 р. і написав у шведській мові історію заворушень на Московщині в часи боротьби претендента на московський трон Дмитра, зазначає велику роль українських козаків, котрі збройно виступили проти Москви. Отже Дмитро вступив на границі Московщини за поміччю українських козаків, які заволоділи чернігівською фортецею. «Провідником козаків,— каже П. Петерсон — був Кореля, спритний «чорнокнижник», котрий чудодійством багато допоміг Дмитрові» (ст. 148).

Яків Генкель фон Доннерсмарк, посол німецького цесаря Матвія до Московщини і Польщі, що їздив до Москви в 1614 р., у своїй реляції подає цікаві відомості про українських козаків. Отже в Польщі посла затримали смоленські конфедерати і польські жовніри його хтіли пограбувати, але українські козаки його охоронили і він завдяки їм міг продовжувати свою дальшу подорож. Згадує також маловідомий факт, що серед різних військових формацій підчас московсько-польської війни «Понтус, по походженні Швед, зібравши військо зі Шведів, Французів, Нідерляндців, Англіїців і мешканців Поділля, оголосив себе і проти Москвинів і проти Поляків». Я. Г. Доннерсмарк у своєму Деннику добре розрізняє Московщину від України—Руси, коли мову перших називає московською, а других—руською. Напр. про польського секретаря Ганса Гритина пише, що він «дуже добре був ознайомлений з руською і московською мовами».

Жан-де-Люк, чернець домініканського ордену коло 1625 р. мандрував по Криму, побережжі Чорного й Озівського моря, Кубані аж по Кавказ. Залишив свої спогади писані італійською чи латинською мовою (оригінали страчені). Вперше ці записки були видані французькою мовою в перекладі Мельхіседека Тевено коло 1663—1672 р. Друге видання зявилося в 1696 р. під заголовком «Relation de voyages curieux...» (Париж 1696, ст. 31), а переклад на голяндську мову в 1707 р. Записки Ж. Де-Люка цікаві для нас тим, що подають докладні відомості про життя, побут і звичаї тих кочевничих народів, що заселявали Чорноморські степи: кримські чи перекопські татари, далі татари очаківські, білгородські і ногайські, черкесці, абхазці та ін. Про українців цей автор не пише, однак різко розрізняє Україну (Русь) від Московії.

Про Крим і Чорноморські степи зустрічаємо тут цінні відомості про підсоння, природу, фльору і фауну. Наприклад, говорячи про перекопських татар каже: «Татари обробляють лани рабами, сіють пшеницю і збирають у великій кількості мед... Є там дуже добрі пасовиська, багато худоби, коров, овець, коней, великих двохгорбних верблюдів і сила дичини. Пожива там така дешева, що за 1½ десятка яєць платять аспир [дрібна турецька монета], або 2 лярди (майже 1 гріш), а за курку — два су [дрібна француз. монета — 5 сантиметрів]... Понад береги у прибережних озерах ловлять неімовірну кількість риб, так що вона дешевша від мяса. Фунт кавяру коштує тільки два су. Ловлять ще осетрів, яких називають «марона», вагою часами більше 80 фун. і коштує цент (коло 3 крб.).

З овочів коло берегів ростуть грушки, ябка, сливки, вишні і горіхи, а степи, за винятком берегів рік, зовсім позбавлені дерев.

Сіль, яку вони вживають, осідає у прибережних соляних озерах. Добувають її без труднощів, при чім кожному вільно брати її стільки, скільки потрібує. Добувають багато земляного масла, котре ми називаємо кремінним [очевидно мова йде про нафту коло Керченської протоки].

Тюліпани, які вони називають «лаль», в них на луках найбільш звичайні цвіти. Диких звірів зовсім нема, впрочім, водиться багато зайців, котрих ловлять за поміччю дуже добрих гончих місцевих псів.

Ловлять птицю також за помічю соколів, які прилітають з Абхазії. Вино, правду кажучи, дуже дороге, так само як і оливкове масло».

Про Україну, та особливо військові події, зустрічається досить багато відомостей також в найстарших часописах, що виходили у Західній і Центральній Європі. Само собою зрозуміло, що ці інформації черпано з уст ріжних подорожників та інших людей, що мали торговельні та подібні звязки з Україною.

Наприклад вже в першому числі урядового французького тижнезика «Gazette de France», що вийшов у Парижі в перших днях травня 1631 р. читаємо: «Становище Туреччини погіршилося ще тому, що Козаки на своїх чайках увійшли в Чорне Море, прямуючи до Царгороду. В дорозі вони зруйнували Мізену та інші міста, що належать султанові».

В числі 81. того самого часопису здибуємо також прецікаві відомости про чотири тисячний відділ кінних українських козаків під провозом Тараського, який під прапором цісаря воював у Люксембурзі проти французьких військ генерала де Суассона. Після першої невдачі «Козаки напали на французів зі жажливим галасом; наші люди (французи), не звикли до такого галасу, так перелякалися, що кинулися тікати і відступили до болота на другому березі річки...»

Дня 14.IX. 1638 р. читаємо: «Козаки повстали проти польського короля і годяться на замирення тільки на трьох умовинах: 1) Щоби їм залишити свободу релігії, яка в них протестанська (sic!) з усіма правами й привілеями, що їх скасував варшавський сойм; 2) Щоби польське військо приходило на Україну лише на випадок найбільшої небезпеки; вони самі захищатимуть свої кордони проти татар; 3) Щоби скасувати реєстр 6.000 козаків».

(Далі буде)

В. М. Ричка (Київ)

Унікальна антологія історичних свідчень про Україну

Пропонована увазі читачів «Українського історичного журналу» збірка нарисів Володимира Січинського «Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть» справді є унікальною. У ній наводяться цікаві свідчення з історії України від найдавніших часів і до кінця XIX ст., що залишили після себе іноземні мандрівники, дипломати та письменники, які в різний час побували там. Подібної антології — різноманітної за змістом, значної за обсягом — ще не було у вітчизняній історіографії. Ця книга витримала три видання (1938, 1942, 1946 рр.), але для радянського читача вона ніколи не була доступною. Втім, для широкого кола шанувальників української історії та мистецтва лишалися невідомими й інші праці Володимира Січинського (1894—1962 рр.)

Хто ж вона, ця людина, чие ім'я супроводжує майже цілковите мовчання радянської історіографії?

Володимир народився у Кам'янці-Подільському у родині відомого історика Поділля, православного священика Юхима Січинського (Січинського). Початкову освіту хлопець здобув у рідному місті. Пізніше він продовжив навчання у Петербурзі, в інституті цивільних інженерів. Бурхливі революційні події 1917 р. перекреслили намір юнака завершити освіту. Він повертається додому, а потім ... опиняється в еміграції.